

[Μάρτιος 1871]

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΛΥΚΟΥΡΓΟΣ*

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΑ
ΤΟΥ ΥΠΕΡ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΟΣ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΑΝΑΚΟΜΙΔΗΝ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΛΕΙΨΑΝΟΥ ΤΟΥ
ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ Ε΄

*Καὶ ἔσται ἡ ἡμέρα ὑμῖν αὕτη μνημόσυνον,
καὶ ἐορτάσετε αὐτὴν ἐορτὴν Κυρίῳ εἰς
πάσας τὰς γενεὰς ὑμῶν.
Εξόδ. ΙΒ΄, 14.*

Τίς ἡ νεκροφόρος αὕτη λάρναξ, περί την οποίαν συνωθείται απανταχόθεν της Ελλάδος και της Ανατολῆς αχανὴς συρρεῦσας και μυριάριθμος ο πανελλήνιος οὗτος λαός; Εὰν επίσημον ξένον ἡ Ελλάς υποδέχεται ζώντα, πόθεν τα σημεῖα του πένθους; Και εὰν νεκρόν μέγαν συνήλθε να κηδεύῃ το πανελλήνιον, πόθεν ἡ θυμῆρης και ευφρόσυνος αγαλλίασις, ἡ διὰ της πενθίμου συγκινήσεως εξαστράπτουσα εἰς τα ὅμματα πάντων; Ἡ μήπως ἐκ των παραλίων ἐκείνων, ὅπου, διαφυγούσα τον πέλεκυν της σφαγῆς, διεσώθη τοσάκις νέα Ἰφιγένεια ἡ Ελλάς, μετεκόμισεν Ἑλληνα τινά, προ πολλοῦ αποδημούντα, εἰς το πάτριον ἔδαφος το ατμήλατον σκάφος; Ἀλλά τότε τίς ο παράδοξος

* Ο Αλέξανδρος Λυκούργος (1827-1875) γεννήθηκε στη Σάμο. Σπούδασε στη Θεολογικὴ Σχολή του ΕΚΠΑ, παρακολουθώντας ταυτόχρονα και μαθήματα Φιλοσοφίας. Πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στη Γερμανία και τη Γαλλία. Το 1860 διορίστηκε ἑκτακτος καθηγητὴς Θεολογίας και το 1864 τακτικὸς καθηγητὴς στο ΕΚΠΑ, ἐνὼ διετέλεσε Κοσμήτορας της Θεολογικῆς Σχολῆς το 1865-66. Το 1866 χειροτονήθηκε Αρχιεπίσκοπος Σύρου και Τήνου και το 1867 αναγορεύθηκε ἐπίτιμος καθηγητὴς του ΕΚΠΑ.

ούτος θαλασσοπόρος, όστις αποχαιρετών εσχάτως τας διά την νέαν Ελλάδα ευζείνους αληθώς του Πόντου ακτάς, συγκινεί βαθέως ολόκληρον τον χριστιανικόν της Ανατολής κόσμον από του Νέβα μέχρι του Ευρώτα, όστις, και νεκρός εγγίσας, σείει και κλονεί το έδαφος της Ελλάδος απάσης, και τον οποίον εξήλθε να υποδεχθή πεζή και ασκεπής η πρωτεύουσα του Ελληνικού βασιλείου; Ω, χαίρε πατρίς του μαρτυρίου και της δόξης Ελλάς, διότι έχεις εις τους κόλπους σου τον ενδοξότερον των νέων της πίστεώς Σου μαρτύρων. Χαίρετε, Έλληνες και πανέλληνες, διότι ηξιώθητε, τέλος πάντων, να υποδεχθήτε σήμεραν ελεύθεροι ελευθέρως τον σεπτόν και μεγαλάνυμον αρχηγόν Σας, όστις έπεσε θύμα πολυπενθές και πολυδάκρυτον της αναστάσεως του γένους. Χαίρε συ μάλιστα, ω εύανδρε του Πέλοπος χώρα, διότι ο περίδοξος υιός σου εκείνος, όστις παίγνιον παντός αικισμού και πάσης ύβρεως ερρίφθη εις την θάλασσαν άταφος και ητιμασμένος, αφ' ου ως εκ θαύματος διασωθείς εκ του βυθού εκηδεύθη λαμπρός υπό της Κυβερνήσεως ομοδόξου και ευεργέτιδος χώρας, έρχεται σήμεραν μετά πεντήκοντα όλα έτη να κηδευθή και υπό ελληνικών χειρών, ή, μάλλον ειπείν, έρχεται ν' απολάβη παρά του πανελληνίου γένους σεβασμόν και προσκύνησιν πολύ ανωτέραν και θερμότεραν ης απελάμβανεν άλλοτε ζων έτι επί του Οικουμενικού θρόνου της Ορθοδοξίας. Υπέρ πάντας δε και προ πάντων χαίρετε Σεις, ω αείμνηστοι και ένδοξοι πρόμαχοι και μάρτυρες του ιερού υπέρ πίστεως και πατρίδος αγώνος, συ ω Υψηλάντη και Ρήγα, Μαυρομιχάλη και Κολοκοτρώνη, Καραϊσκάκη και Βότσαρη, Κουντουριώτη και Μιαούλη, Ζαΐμη και Λόντε, και άπασα η σεμνή χορεία των μακαρίων πνευμάτων των υπέρ πίστεως και πατρίδος ευkleώς αγωνισαμένων. Το πολυώδυνον τέκνον των αγώνων και θυσιών Σας, η Ελλάς, πανηγυρίζει και εορτάζει σήμεραν την πεντηκονταετηρίδα της αειμνήστου και ενδόξου εκείνης εποχής, κατά την οποίαν απεφασίσατε, λαμβάνοντες εις χείρας το ξίφος, να ελευθερώσητε το ευγενέστερον και ενδοξότερον των εθνών από του ζυγού της σκληροτέρας και βαρυτέρας των δουλειών, και όπως μη παρευρεθήτε εις την τελετήν ταύτην ορφανοί του εθνάρχου Σας, όπως μη μείνει η ηρωική Σας χορεία άνευ του ιερού και ενδόξου αυτής κορυφαίου, μετεκάλεσεν αυτόν εκ των ποντικών παραλίων, και ιδού έχετε προϊστάμενον εν υμίν τον πρωθιεράρχην υμών και εθνάρχην, έχετε τον μέγαν ιερομάρτυρα του αγώνος Σας, έχετε τον παναοίδιμον οικουμενικόν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, Γρηγόριον τον Ε'.

Μεγαλειότατε Βασιλεύ των Ελλήνων, πρόσελθε προς την νεκρικήν ταύτην λάρνακα, διότι εν αυτή εγκλείεται το ιερόν λείψανον του

τελευταίου πατριάρχου του υπό την δουλείαν ελληνικού γένους, του τελευταίου άνευ σκήπτρου και διαδήματος βασιλέως των δουλευόντων Ελλήνων, και διότι ίσταται αόρατος περί αυτήν η γεραρά χορεία των ανδρών εκείνων, των οποίων αι χείρες, οι ιδρώτες, αι θυσίαι, τα αίματα έπλασαν τον θρόνον, επί του οποίου ίστασαι. Μεγαλειοτάτη βασίλισσα της Ελλάδος, χύσον εν δάκρυ θαλερόν επί του λειψάνου του νεκρού τούτου, διότι προέστη και εμαρτύρησεν υπέρ της εκκλησίας εκείνης, εξ ης μετελαμπαδεύθη το ουράνιον της ορθοδόξου πίστεως φως εις την αδελφικήν εκείνην χώραν, ήτις καυχώμεθα ότι Σε εγέννησε. Πανιερώτατε Μητροπολίτα Αθηνών, πρόσελθε μετά της περί σε ιεράς Συνόδου και των άλλων αγίων εν Χριστώ αδελφών και παντός του κλήρου, και προηγού της επικηδείου άμα και πανηγυρικής ταύτης πομπής. Ιδού ο πατριάρχης του γέροντός σου, του αιιδίμου Γερμανού, ιδού ο Γρηγόριος, ιδού η χορεία των ηρώων της μεγάλης και ενδόξου εκείνης γενεάς, εκ της οποίας καυχώμεθα ο ελληνικός κλήρος ότι περιλείπεσαι μόνος μετ' ολιγίστων άλλων. Εκλαμπρότατοι πρεσβευταί και αντιπρόσωποι των ευεργετίδων και λοιπών φιλικών δυνάμεων, προσέλθετε και υμείς εις την εθνικήν ταύτην πανήγυριν της μικράς και ασθενούς και παρηγκωνισμένης και συκοφαντουμένης και αναξιοπαθούσης Ελλάδος, διότι πανηγυρίζει μικρού αλλά μέγαν λαού αγώνα, όστις, εάν δεν φέρη τον εξωτερικόν όγκον μυριονέκρων μαχών και παρασκευήν όπλων και μηχανών φονικών, κατά την ηρωικήν όμως ανδρίαν των προσώπων, όσα τον εκίνησαν και διεξήγαγον, ουδενός άλλου ελαττούται, και του οποίου καρπός υπήρξεν ο φιλελληνισμός, η ωραιότερα σελίς της ευρωπαϊκής ιστορίας του αιώνος τούτου. Υπουργοί, άρχοντες, λειτουργοί του κράτους, και σύμπασα η πολυπληθής και σεβασμία αύτη ομήγυρις, προάγετε μετά σεβασμού και ευλαβείας, διότι η Ελλάς εορτάζει σήμερον τα γενέθλιά της, και όπως πάλαι οι Ισραηλίται ανήγαγον εκ της Αιγύπτου εις την γην της επαγγελίας τα οστά του πατριάρχου Ιωσήφ, και έθαψαν αυτά εν Σικίμοις, ούτω και ημείς, ο νέος της χάριτος Ισραήλ, ανεκομίσαμεν και κηδεύομεν τα ιερά λείψανα του νέου εν τη Αιγύπτω της δουλείας πατριάρχου εις την διά του αίματος αυτού και τόσων άλλων περί αυτόν μαρτύρων ελευθερωθείσαν Ελλάδα. ***Καὶ ἔσται ἡ ἡμέρα ὅμῃν αὕτη μνημόσυνον, καὶ ἐορτάσετε αὐτὴν ἐορτὴν Κυρίῳ εἰς πάσας τὰς γενεὰς ὡμῶν.***

Τοιαύτης ημέρας έπρεπε και άλλος τις εμού ικανώτερος να πλέξη τον πανηγυρικόν στέφανον, και να εξυμνήση τους υπέρ πίστεως και πατρίδος αγωνισθέντας ήρωας της Ελληνικής επαναστάσεως. Αλλά του σημερινού λόγου η υπόθεσις είναι τόσον μεγάλη και ένδοξος, ώστε δεν

είναι κίνδυνος να διακυβευθή εις τας ασθενείς και αδεξιούς μου χείρας. Ρητορικής ευγλωττίας και δεινότητος έχουσιν ανάγκην τα αφανή και μικρά, όχι όμως και ο περίδοξος και μέγας της ελληνικής εθνεγερσίας αγών, διότι τούτου και μία μόνη σελίς, και μία μόνη όψις, αρκεί να πλουτίση οίκοθεν και τον πτωχότερον των ρητόρων. Άλλως δε τολμήσας να υπακούσω εις την εντολήν της σεβαστής Κυβερνήσεως, και παρουσιαζόμενος ενώπιον του πολυπληθούς και πανελληνίου τούτου ακροατηρίου κατά την μεγάλην και επίσημον ταύτην ημέραν, δεν προτίθεμαι να επιχειρήσω τα αδύνατα, να πανηγυρίσω όλον τον ελληνικόν αγώνα αλλ' ακροθιγώς μόνον ψαύων τα κατ' αυτόν, να σας υπενθυμίσω πρώτον τί έπραξαν εν γένει υπέρ της απολυτρώσεως του έθνους οι υπέρ αυτής λαμπρώς και ενδόξως αγωνισάμενοι, και δεύτερον τί οφείλομεν να πράξωμεν ημείς, όπως συντηρήσωμεν και προαγάγωμεν το έργον εκείνων.

Α΄

Ουδείς, μεγαλειότατε Βασιλεύ, και πάσα η λοιπή των παρόντων ομήγυρις, ουδείς αγνοεί την εξαιρετικήν και ιδιάζουσαν αποστολήν, ην η θεία πρόνοια ενεπιστεύθη εις το έθνος το Ελληνικόν, και ην επικυροί ολόκληρος η μέχρι τούδε αυτού ιστορία. Είναι πασίγνωστον τί έπραξεν η Ελλάς εν τη αρχαιότητι. Πρώτη αυτή εν τω κόσμω εγκαινιάσασα την πολιτικήν ελευθερίαν προεκάλεσε μεν καθ' εαυτής τον συνασπισμόν της δεσποτικής Ασίας, αλλά διά των εν Μαραθώνι και Σαλαμίνι ενδόξων αυτής τροπαίων αποκρούσασα την επιδρομήν, ήγειρε προπύργιον ανυπέρβλητον μεταξύ εκείνης και της Ευρώπης, και διά παντός εξησφάλισε ταύτην από της ασιατικής δεσποτείας και βαρβαρότητος. Παραλλήλως δε προς την πολιτικήν συνήκμασε και η του πνεύματος ελευθερία, ης καρπός αγλαός και πολύτιμος υπήρξαν τα διάφορα είδη της Ελληνικής φιλολογίας και τέχνης. Δυστυχώς όμως την ελευθερίαν διεδέχθη η ακολασία και η διχόνοια, και καρπός αυτών πικρός υπήρξεν ο ζυγός της δουλείας. Αλλ' αν η Ελλάς αιμοσταγής και ψυχορραγούσα εν Χαιρωνεία υπό το ξίφος του Μακεδόνης παρεδόθη μετ' ολίγον εις τους Ρωμαίους πολιτικώς, η θεία όμως πρόνοια επεφύλαττεν εις αυτήν άλλην νέαν αποστολήν πολλώ της πρώτης υψηλότεραν και θειότεραν. Ότε ήλθε το πλήρωμα του χρόνου, και ο υιός του Θεού κατέβη επί της γης, και ανέλαβε σάρκα ανθρωπίνην, και εξετέλεσε το μέγα της κοσμοσωτηρίου απολυτρώσεως έργον, και διά των ιερών αυτού αποστόλων και μαθητών ήρχισε να διαδίδηται

[Μάρτιος 1967]

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ*

ΤΟ 1821 ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Το ελληνικόν Έθνος πανηγυρίζει σήμερον την Ανάστασίν του. Οι Έλληνες κλίνουν σήμερον το γόνυ ενώπιον των τάφων και των μνημείων των ηρώων της μεγάλης εποχής του «21», ενθουμούνται με ευγνωμοσύνην τους γνωστούς και αγνώστους αγωνιστάς, ενθουμούνται με βαθυτάτην θλίψην την ζοφεράν περίοδον της Τουρκοκρατίας και υψώνουν το βλέμμα των εις τον Θεόν διά να τον ευχαριστήσουν, διότι τους εβοήθησε να επανέλθουν εις την πολιτικήν σκηνήν του κόσμου. Τέσσαρας αιώνας διήρκεσεν ο πολιτικός θάνατος των Ελλήνων.

Το 1821 αποτελεί την ηρωικήν απάντησιν, ή μάλλον συνέχισιν εις την ηρωικήν τραγωδίαν του 1453. Δύο μεγάλας τραγωδίας εγνώρισε το ελληνικόν Έθνος κατά την μακράν ιστορικήν του πορείαν. Η πρώτη τραγωδία του ήτο ότι υπέκυψεν εις τους Ρωμαίους, οπότε και έχασε διά πρώτην φοράν εις την ιστορίαν την πολιτικήν του ύπαρξιν. Ήτο η εποχή κατά την οποίαν η κοσμοκράτειρα Ρώμη υπέτασεν υπό το πέλμα της και εξηφάνιζεν από του προσώπου της γης την ελευθερίαν των μεσογειακών λαών. Όμως οι υποταχθέντες εις την Ρώμην Έλληνες κατόρθωσαν με το πνεύμα των να αφομοιώσουν την Ρώμην και μετά πάροδον τεσσάρων και πλέον αιώνων το ρωμαϊκόν κράτος εχωρίσθη εις δύο μεγάλα τμήματα, δυτικόν και ανατολικόν. Το ανατολικόν έγινε εξ ολοκλήρου ελληνικόν και απ' αυτό προήλθεν ο μέγας βυζαντινός πολιτισμός. Ο φόβος του Κάτωνος, ότι οι Έλληνες με την φιλοσοφίαν των και τα γράμματά των αποτελούν κίνδυνον διά την Ρώμην, έγινε τότε πραγματικότητα. Η Ελλάς είχεν υποτάξει την Ρώμην με τον Δούρειον Ίππον των ελληνικών γραμμάτων και της ελληνικής φιλοσοφίας. Με την νίκην του ελληνικού πνεύματος και την ανάπτυξιν του βυζαντινού Κράτους επήλθεν η κάθαρσις της πρώτης μεγάλης τραγωδίας των

* Ιωάννης Ν. Θεοδωρακόπουλος (1900-1981), Τακτικός Καθηγητής της Β' έδρας της Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής.

Ελλήνων εις την ιςτορίαν των. Η ελληνική δημιουργία θα συνεχισθή τώρα επί χίλια έτη, κατά τα οποία το ελληνικόν πνεύμα, ηνωμένον με τον Χριστιανισμόν, θα διατηρήση την ελευθερίαν του ανθρώπου εις την ανατολικήν Μεσόγειον και θα φέρη εις φως τον μέγαν βυζαντινόν πολιτισμόν, του οποίου το μεταφυσικόν βάθος και κάλλος θα συγκινήση Ανατολήν και Δύσιν και θα ακτινοβολήση εις όλον τον κόσμον. Ο βυζαντινός πολιτισμός ως κατόρθωμα υπήρξεν η κάθαρσις των Ελλήνων από την πρώτην μεγάλην ιστορικήν των τραγωδίαν.

Η δευτέρα μεγάλη ιστορική τραγωδία των Ελλήνων ήτο η πτώσις της βυζαντινής Αυτοκρατορίας και απώλεια της πολιτικής ελευθερίας και παρουσίας των Ελλήνων. Η Πόλις, το φωτεινόν τούτο σύμβολον του βυζαντινού πολιτισμού, κατεκτήθη από τους Τούρκους, το δε ελληνικόν Γένος έχασε την οικουμενικήν του ακτινοβολίαν και περιήλθεν εις πολιτικήν αφάνειαν. Αν κρίνωμεν αυτάς τας δύο ιστορικάς τραγωδίας του Ελληνισμού από το παρόν, από την σημερινήν ιστορικήν στιγμήν, πρέπει, χωρίς δισταγμόν, να είπωμεν ότι η δευτέρα τραγωδία υπήρξε διά τον Ελληνισμόν σκληροτέρα και πολύ χειροτέρα της πρώτης. Ο ιστορικός πόνος, τον οποίον αισθανόμεθα δι' αυτήν, είναι πολύ βαθύτερος και πολύ συγκλονιστικώτερος του ιστορικού πόνου, τον οποίον δοκιμάζομεν διά την πρώτην τραγωδίαν. Το 1821, τα αγωνίσματα του οποίου τιμώμεν σήμερον, απετέλεσε την απαρχήν της καθάρσεως των Ελλήνων από την δευτέραν ιστορικήν των τραγωδίαν, η οποία διήρκεσεν άλλα τετρακόσια χρόνια. Ο Δούρειος ίππος διά την κάθαρσιν αυτήν ήτο η Ορθοδοξία, αι Κοινότητες, το Κρυφό Σχολείο και ο εμπορικός στόλος των υποδούλων Ελλήνων. Η διαδικασία της καθάρσεως συνεχίζεται από το «21» μέχρι σήμερον, μεγάλα δε στάδια αυτής της διαδικασίας υπήρξαν οι αγώνες του «12» και «13», ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος και οι αγώνες των Ελλήνων κατά τον δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον. Σήμερον η διαδικασία της τραγωδίας αυτής και η προσπάθεια προς κάθαρσιν συνεχίζεται εις δύο ελληνικούς χώρους, εις την Κύπρον και εις την Βόρειον Ήπειρον. Όλοι οι αγώνες μετά το «21» αποτελούν προσπάθειαν του Έθνους να φθάση εις πλήρη κάθαρσιν της μεγάλης του τραγωδίας του 1453. Το βάρος αυτής της τραγωδίας, είτε το ομολογούμεν, είτε δεν το ομολογούμεν, μας βαραίνει όλους μέχρι σήμερον και αναστέλλει την οικουμενικήν προβολήν του ελληνικού Έθνους.

Η σημερινή κρίσιμος εποχή υποχρεώνει τους λαούς, οι οποίοι έχουν μεγάλην ιστορικήν μοίραν, να συνειδητοποιήσουν την αποστολήν των, εάν δεν θέλουν να γίνουν βάρος της γης. Και είναι βεβαίως αληθές ότι

κανενός λαού η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται, εξ άλλου όμως είναι εξ ίσου αληθές ότι, όποιος λαός έχει μεγάλην ιστορικήν μοίραν, αυτός είναι από τα πράγματα υποχρεωμένος να αναπροσαρμόση τας δυνάμεις του, διά να αντιμετωπίση την μεγάλην ιστορικήν δοκιμασίαν της εποχής μας και να ανταποκριθή εις τα αδυσώπητα αιτήματα και προβλήματα της συγχρόνου εποχής, η οποία δεν είναι απλώς εποχή μεταβατική, αλλά επαναστατική. Ο Ελληνισμός, ο οποίος και μεγάλην ιστορικήν μοίραν έχει, αλλά και αποτελεί, σχετικώς προς άλλους λαούς, ολιγάνθρωπον Έθνος, είναι περισσότερον παντός άλλου λαού υποχρεωμένος να συνειδητοποιήση τα σημερινά του προβλήματα.

Το πρώτον χρέος, που έχει ο σύγχρονος Ελληνισμός, είναι να σχηματίση σαφή εικόνα διά την κατάστασιν, η οποία εδημιουργήθη γύρω του μετά τον δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον. Αν ρίψωμεν ένα βλέμμα εις την κατάστασιν αυτήν, θα ιδώμεν ότι οι αραβικοί λαοί, όπου το όνομα της Ελλάδος εξακολουθεί να διατηρή μέγα κύρος, αποκτούν σιγά-σιγά την αυτοσυνειδησίαν των και ίσως κάποτε κατορθώσουν να ενωθούν. Είναι λοιπόν τούτο νέον στοιχείον, το οποίον επιβάλλει εις ημάς να ρυθμίσωμεν την συμπεριφοράν μας αναλόγως. Εντός του όγκου των λαών αυτών έχει δημιουργηθεί ένα νέον Κράτος, το Ισραήλ, το οποίον, ως πολιτική μονάς, παρουσιάζει μεγάλην δυναμικότητα και ασφαλώς θα είναι εις το άμεσον μέλλον, εντός της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου, σοβαρός ανταγωνιστής των Ελλήνων. Εάν μετακινήσωμεν το βλέμμα μας από τα αραβικά κράτη προς Βορράν, συναντώμεν την Τουρκίαν, η οποία εμφανίζεται σήμερον ως ισχυρόν εθνικόν Κράτος, το οποίον, αν και σύμμαχον, συμπεριφέρεται απειλητικώς προς ημάς. Και όμως η πολιτική σωφροσύνη θα έπρεπε να οδηγήση την Τουρκίαν εις πραγματικήν φιλίαν με τους Έλληνας, διότι, δίχως αυτήν την φιλίαν, είναι βέβαιον ότι η Τουρκία θα είναι καταδικασμένη εις άγονον αντίδρασιν εναντίον των Ελλήνων και δεν θα φτάση ποτέ εις γονιμοποίησιν και αξιοποίησιν των δυνάμεών της. Η απουσία των Ελλήνων εκ της Μικράς Ασίας εδημιούργησε διά την Τουρκίαν μέγα κενόν, το οποίον δεν φαίνεται πώς είναι δυνατόν να αναπληρωθή. Ο μόνος τρόπος προς πλήρωσιν αυτού του κενού είναι η πραγματική φιλία της Τουρκίας προς την Ελλάδα. Προς Βορράν, όπου κατ' ουσίαν πρόκειται περί του θώρακος της Ελλάδος, τα σλαβικά κράτη δεν είναι όπως ήσαν τον παλαιότερον καιρόν ανοργάνωτα, αλλά είναι αυστηρώς οργανωμένα. Δεν έχει καμμίαν σημασίαν πώς είναι οργανωμένα, δηλαδή ποίον πολιτικόν καθεστώς τα διέπει, αλλά ότι είναι οργανωμένα. Είναι η πρώτη φορά εις την ιστορίαν, όπου κατά μήκος

του θώρακος της Ελλάδος υπάρχουν δύο κράτη, αυστηρώς οργανωμένα, εκ των οποίων το ένα είναι η Βουλγαρία με πληθυσμόν ίσον προς τον πληθυσμόν της Ελλάδος και το άλλο η Γιουγκοσλαβία με πληθυσμόν υπερδιπλάσιον της Ελλάδος. Με την διαμόρφωσιν αυτήν του χώρου περίξ ημών, κατ' ουσίαν μένει εις ημάς ανοικτή προς έξοδον και δράσιν μόνον η θάλασσα και βεβαίως εις την θάλασσαν και σήμερον είναι οι Έλληνες μεταξύ των πρώτων. Μόνο εις το υγρόν στοιχείον έχουν οι Έλληνες να παρουσιάσουν και σήμερον οικουμενικήν δράσιν. Από ξηράς όμως η Ελλάς έχει αποκοπή από την ελευθέραν Δυτικήν Ευρώπην, εις την οποίαν ανήκει. Το γεγονός ακριβώς τούτο πρέπει να το έχει κανείς υπ' όψιν του διά κάθε τι, το οποίον θα σκεφθή ή θα πράξη διά την Ελλάδα, είτε είναι πολιτικός είτε απλούς πολίτης. Οι Έλληνες πρέπει να γνωρίζουν ότι σήμερον η Χώρα των δέχεται την πίεσιν όλου του όγκου της Ασίας και μέρους του όγκου της Ευρώπης, η πίεσις δε αυτή είναι δυνατόν να αποβή καταλυτική διά την Ελλάδα. Και τούτο, διότι υπάρχει ένας ιστορικός νόμος. Ο νόμος αυτός λέγει ότι, όταν λαοί της Ασίας ή της Ευρώπης φθάσουν εις την Μεσόγειον, καταλύουν την ελευθερίαν της Ελλάδος. Κατ' ουσίαν η Ελλάς είναι ένα ακρωτήριο της Ευρώπης· ένα σύνολο βράχων και μικρών πεδιάδων· ένας απλούς εξώστης της Ευρώπης. Πρέπει να γίνει συνειδητόν ότι η Ελλάς είναι ελευθέρα, πρώτον διότι αγωνίζεται, και δεύτερον διότι, εις την πίεσιν των δύο ηπείρων επί των όμων της, αντιτίθεται η πίεσις του ωκεανού, η οποία μέχρι σήμερον τουλάχιστον απεδείχθη ισχυροτέρα. Η ξηρά πιέζει προς την θάλασσαν, τούτο είναι νόμος της γεωπολιτικής, αλλά και η θάλασσα πιέζει προς την ξηράν. Και δεν έχομεν ανάγκην να ανατρέξωμεν εις την ιστορίαν των άλλων διά να πεισθώμεν· η ιδική μας ιστορία επικυρώνει τούτο. Η θάλασσα έσωσε τον Ελληνισμόν εις όλας τας κρίσιμους στιγμάς της ζωής του.

Η κατάσταση λοιπόν αυτή μας υποχρεώνει να θέσωμεν εξ αρχής, σαν λαός, το θέμα της ολιγανθρωπίας μας. Είμεθα ολίγοι μέσα εις μίαν πλημμύρα. Χωρίς πληθυσμόν συμπαγή και πυκνόν ένας λαός δεν είναι δυνατόν να κρατήση το έδαφός του. Τούτο είναι αδυσώπητον δίδαγμα της ιστορίας. Όταν όλοι οι λαοί γύρω μας πολλαπλασιάζονται απειλητικώς δι' ημάς, δεν υπάρχει άλλη διέξοδος παρά να πολλαπλασιασθώμεν και ημείς. Κάθε άλλη διδασκαλία θα είναι δι' ημάς καταστρεπτική. Ευρισκόμεθα πράγματι και ως προς το πρόβλημα τούτο εις μίαν κρίσιμον καμπήν της ιστορίας μας. Γνωρίζομεν βεβαίως καλώς ότι ο πολλαπλασιασμός αυτός συμβαδίζει πάντοτε με τα μέσα της παραγωγής των αγαθών και με την παράλληλον οικονομικήν ανάπτυξιν

ενός λαού. Συνεπώς η ανάπτυξης της βιομηχανίας και της όλης οικονομίας, και μάλιστα η αυτοδύναμος και εξαντλητική, επιβάλλεται εις ημάς ως πρωταρχικόν χρέος. Το αίτημά μας πρέπει να είναι ότι, εντός ωρισμένου χρονικού διαστήματος, ο πληθυσμός της Χώρας πρέπει να διπλασιασθή, διότι αυτή είναι η μόνη δικλείς ασφαλείας, την οποίαν πρέπει να έχη ένας λαός, όταν μάλιστα ο πολλαπλασιασμός των άλλων είναι απειλητικός. Το δε λεγόμενον, ότι η Ελλάς δεν δύναται να κρατήση πληθυσμόν διπλάσιον, είναι οικτρά πλάνη, η οποία οφείλεται εις άγνοιαν των δυνατοτήτων της ελληνικής γης και των ικανοτήτων του ελληνικού λαού.

Η είσοδος της Ελλάδος εις την ευρωπαϊκὴν αγοράν θα εντείνη εις το μέγιστον –και τούτο πρέπει να γίνη γενική συνείδησις– όλα τα ήδη υπάρχοντα εσωτερικά προβλήματα του τόπου μας. Και πέραν τούτου θα γεννήση άλλα προβλήματα, τα οποία δεν φαίνονται ακόμη. Και το πρώτον πρόβλημα, το οποίον έχει ήδη θέσει ριζικώτατα, είναι το πρόβλημα της αυτόχθονος ελληνικής βιομηχανίας. Το πρόβλημα τούτον είχε ως τώρα μορφήν απλώς φυτοζωικήν. Είναι αναμφισβήτητον ότι σήμερον δεν είναι δυνατόν ένας λαός να κρατήση την γην του, χωρίς ιδικήν του αυτόχθονα βιομηχανίαν, εκτός αν θέλη να τον αλέση ο τροχός, ο τροχός της ιστορίας, διότι τα πράγματα είναι σήμερον σκληρά και αδυσώπητα. Θα εντεινόμεν εις το έπακρον την γεωργικήν μας παραγωγήν, αλλά δεν είναι δυνατόν να περιορισθώμεν μόνον εις αυτήν, εάν δεν θέλωμεν να αποθάνωμεν ως λαός ή να γίνωμεν δούλοι των άλλων, παράγοντες και προσφέροντες εις άλλους προϊόντα πολυτελείας, των οποίων η κατανάλωσις θα εξαρτάται από την ιδιοτροπίαν των πλουσίων λαών.

Όταν ομιλούμεν περί αυτόχθονος βιομηχανίας, εννοούμε βιομηχανίαν ισότιμον προς την βιομηχανίαν των προηγμένων λαών. Αι βιομηχανικαί δηλαδή μονάδες, αι οποίαι θα ιδρυθούν εις τον τόπον μας, θα πρέπει να είναι ισότιμοι εις ποιότητα, συγχρόνως δε να είναι μονάδες δι' όλα τα βασικά είδη της ζωής και όχι μόνον διά μερικά, οπότε και πάλιν θα είμεθα εις αδυναμίαν. Η ίδρυσις βιομηχανίας θα γίνη, διότι δεν είναι δυνατόν να γίνη τίποτε άλλο, διά να επιζήσωμεν ως λαός. Θα γίνη δε με ελληνικά και με ξένα κεφάλαια, εφ' όσον διατηρήσωμεν την ελευθερίαν μας. Τα ξένα κεφάλαια θα έλθουν, όταν έχωμεν πολιτικήν ευστάθειαν, διότι το κεφάλαιον, όσον δειλόν είναι όταν δεν έχη ασφάλειαν, τόσον τολμηρόν είναι όταν έχη ασφάλειαν. Τότε ακριβώς θα έλθη το κεφάλαιον εδώ και θα έλθη διά τον εαυτόν του, όχι δι' ημάς, αλλά, όταν έλθη, θα απασχολήση τους Έλληνας. Συγχρόνως θα έλθη διά

να κατακτήσει την αγοράν της Μέσης Ανατολής, όπου υπάρχει μέγα κενόν. Η Ελλάς, ως χώρος, είναι χώρα επίκεντρος και έχει τεράστιαν σημασίαν διά το κεφάλαιον. Διά τούτο ακριβώς πρέπει να οργανωθή η Ελλάς βιομηχανικώς και τεχνικώς, δίχως όμως να χάσει το αιώνιον πνεύμα της, το οποίον την προστατεύει, διά να μη μεταβληθή εις απλήν μάζαν ανθρώπων. Και τούτο ακριβώς είναι το κρίσιμον σημείον δι' ημάς, να μη γίνωμεν μάζα, οπότε κινδυνεύομεν να γίνωμεν δούλοι των άλλων.

Δύο μεγάλοι ανάγκαι τίθενται ενώπιόν μας, η μία είναι να διατηρήσωμεν την προσωπικότητά μας ως Έλληνες, η δε άλλη να αναπτύξωμεν την οικονομίαν και τεχνικήν του τόπου μας. Είμεθα συνεπώς υποχρεωμένοι να καλλιεργήσωμεν εξ ίσου και τα δύο είδη επιστημών, τας ανθρωπιστικές και τας φυσικομαθηματικές επιστήμας. Πάσα αμέλεια ως προς αυτό θα πληρωθή βαρύτατα. Η ανάγκη της ζωής προβάλλει σήμερον και τονίζει περισσότερο την τεχνικήν και την οικονομίαν, όμως ούτε η μία ούτε η άλλη είναι δυνατή χωρίς επιστήμην. Το πνεύμα του ανθρώπου παρακινείται από την χρείαν της ζωής διά να δημιουργήση τεχνικήν και οικονομίαν, η επιστήμη όμως δεν ρυθμίζεται από την ανάγκην της ζωής, αλλά υπάρχει και κινείται «ἐαυτῆς ἕνεκα». Ἦδη ο Αριστοτέλης εχώρισε τα «πρὸς τὴν γνῶσιν» ἀπὸ τα «πρὸς τὴν χρῆσιν». Με τα πρώτα, «τὰ καλὰ καὶ ἐλευθέρια» καταγίνεται η επιστήμη. Με τα δεύτερα, «τὰ χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα» καταπονείται η τεχνική και η οικονομία. Ο Αριστοτέλης επίσης ὥρισε τον ἄνθρωπον και ως πολιτικόν και ως οικονομικόν ζῶον. Ἐχει μεγάλην σημασίαν να καταλάβωμεν την σχέσιν, η οποία υπάρχει μεταξύ επιστήμης ἀπὸ το ἓνα μέρος και τεχνικῆς και οικονομίας ἀπὸ το ἄλλο. Ὡς συστήματα πράξεων η τεχνική και η οικονομία και ως εφαρμογή επιστημονικῶν πορισμάτων εξαρτῶνται πάντοτε ἀπὸ την επιστήμην. Συνεπὸς δίχως επιστήμην, δεν εἶναι δυνατόν να ἔχωμεν προηγμένην τεχνικήν και οικονομίαν. Η τεχνική και η οικονομία ἀπὸ το ἓνα μέρος ἔχουν σχετικὴν αυτοτέλειαν, εφ' ὅσον ἐπιδιώκουν να καλύψουν ἀνάγκας της ζωῆς, ἀπὸ το ἄλλο μέρος όμως δεν ἔχουν αυτοτέλειαν, διότι δίχως την επιστήμην δεν εἶναι δυνατόν να υπάρξουν. Επίσης τους τρόπους, κατὰ τους οποίους πρέπει να λειτουργοῦν, η τεχνική και η οικονομία, τους προσφέρει πάντοτε η επιστήμη, η οποία ακριβὸς εφευρίσκει, ἐπινοεῖ. Λέγεται συνήθως ὅτι η ἀνάγκη της ζωῆς εφευρίσκει. Τούτο εἶναι πλάνη. Η διάνοια εἶναι ἐκείνη, η οποία εφευρίσκει, κατευθύνει και την οικονομίαν και την τεχνικήν. Και τα δύο αὐτά συστήματα εἶναι συνεπὸς διανοητικά, δηλαδὴ οργανῶνονται ἀπὸ την διάνοιαν και την επιστήμην του ἀνθρώπου, ἐνὼ

η απλή ανάγκη περιμένει απλώς να καρπωθή τας προσφοράς των. Οικονομία και τεχνική από το ένα μέρος υποβαστάζουν την ζωήν του πνεύματος, της πολιτικής, της επιστήμης, της τέχνης και της φιλοσοφίας, από το άλλο όμως μέρος εμπνέονται από αυτά τα μεγάλα δημιουργήματα του πνεύματος. Είναι γεγονός ότι η τεχνική και η οικονομία είναι όρος της ελευθερίας του πνεύματος. Εξ άλλου όμως το πνεύμα είναι ο πρώτος όρος, είναι το πρώτο κινούν την τεχνικήν και την οικονομίαν. Συνεπώς η σχέσις μεταξύ οικονομίας και τεχνικής από το ένα μέρος και επιστήμης από το άλλο είναι βαθύτατα διαλεκτική, δηλαδή είναι συνηρημένα το ένα με το άλλο και όχι εξηρημένα, όπως θέλει ο Μαρξισμός.

Κάτω όμως από το πρόβλημα της αναπτύξεως της οικονομίας και τεχνικής καθώς και της επιστήμης υπάρχει το τεράστιον θέμα της παιδείας, του οποίου η σημασία καταδεικνύεται συνεχώς και περισσότερο, της παιδείας όμως της πραγματικής. Διότι χωρίς την πνευματικήν υποδομήν, την οποίαν μόνον η παιδεία θα δώσει, δεν είναι δυνατή η ανάπτυξις και η επιτυχία των μεγάλων στόχων της ζωής, δηλαδή της επιστήμης, της οικονομίας και τεχνικής. Απαιτείται λοιπόν παιδεία, γενική, ανθρωπιστική, και παιδεία ειδική, τεχνική. Εις το θέμα τούτο δεν χωρεί καμμία απολύτως υποχώρησις. Δυστυχώς όμως μέχρι σήμερον η Πολιτεία δεν συνεκέντρωσε σοβαρώς την προσοχήν της εις το πρωταρχικόν τούτο θέμα. Ένας δρόμος υπάρχει προς λύσιν του προβλήματος τούτου. Διακομματική εκπαιδευτική πολιτική. Διότι το πρόβλημα αυτό είναι το υπ' αριθμόν ένα εθνικόν πρόβλημα του τόπου και δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπισθή από ένα κόμμα, οιονδήποτε και αν είναι τούτο.

Αλλά ούτε τούτο είναι αρκετόν. Διότι είναι η πρώτη φορά εις την ιστορίαν μας, όπου ο ρους των πραγμάτων έρχεται να μας επιβάλει όρους διά να ζήσωμεν. Τα κόμματα οφείλουν να χρησιμοποιήσουν την πείραν όλων των ειδών της ηγεσίας, την οποίαν διαθέτει ο τόπος, της επιστημονικής, της τεχνικής και της οικονομικής, διά να ανταποκριθούν εις το μέγα θέμα της παιδείας. Τούτο ισχύει και διά τα άλλα προβλήματα της ζωής. Όλα τα είδη της ηγεσίας είναι σήμερον απαραίτητα, όχι όμως το καθένα χωριστά, αλλά εις την σύνθεσίν των. Η πολιτική ηγεσία, εις την οποίαν βεβαίως ανήκει το μέγα έργον, μόνη της σήμερον, όχι μόνον εδώ, αλλά πουθενά εις τον κόσμον, δεν είναι δυνατόν να ανταποκριθή εις τα προβλήματα της ζωής.

Είναι αναμφισβήτητον ότι οι Έλληνες έως τώρα οφείλουν την επιβίωσίν των μέσα εις την ιστορίαν εις δύο παράγοντας, εις τους αγώνας και τας θυσίας διά την ελευθερίαν και εις την πνευματικήν των

υπεροχήν. Το εν συνδέεται με το άλλον. Η σημερινή τροπή των καιρών μάς επιβάλλει να επανακτήσωμεν την πνευματικήν υπερροχήν, να διακριθώμεν και εις τους αγώνας του πνεύματος, άλλως κινδυνεύομεν. Αυτό όμως δεν είναι δυνατόν να γίνη χωρίς την καθολικήν αναπροσαρμογήν των δυνάμεών μας, ούτε χωρίς την αναγέννησιν και ριζικήν αναπροσαρμογήν της παιδείας. Τα πράγματα πιέζουν τόσο πολύ εις το κεφάλαιον τούτο, ώστε φαίνεται να μη μας παίρνει ο χρόνος, διότι όλα έχουν αλλάξει γύρω μας, εις τους άλλους δηλαδή λαούς, και κινούνται με άλλον ρυθμόν από ό,τι ίσως νομίζομεν. Η προσωπική μου γνώμη είναι ότι πρέπει να αρχίσωμεν από τα ανώτατα πνευματικά ιδρύματα. Εις αυτά πρέπει να δώσωμεν όλα τα μέσα διά να αναπτύξουν τους τροφίμους των. Πρέπει ν' αρχίσωμεν εκ των άνω, ακριβώς επειδή δεν μας παίρνει ο καιρός και οι άλλοι γύρω μας τρέχουν με ταχύτερον ρυθμόν. Παραλλήλως είναι ανάγκη ωρισμένα από τα Γυμνάσια του Κράτους, ένα τουλάχιστον κατά νομόν, να γίνουν πρότυπα, να εξοπλισθούν με όλα τα μέσα, να επανδρωθούν με τας καλύτερας δυνάμεις και να αρχίσουν να εργάζονται με άλλον ρυθμόν. Το αυτό πρέπει να γίνη και διά την τεχνικήν εκπαίδευσιν. Δεν είναι δυνατόν να γίνουν όλα αμέσως, ούτε προφθάνομεν να αρχίσωμεν εκ των κάτω.

Ασπὶς όμως διά την επιβίωσιν ενός λαού, εκτός της πολιτείας του και των μέσων τα οποία αυτή διαθέτει, είναι η γλώσσα του. Με την σύγχρονον επικοινωνίαν με τους άλλους λαούς και την ανάγκην εκμαθήσεως ξένων γλωσσών από μεγάλα στρώματα του λαού μας, γίνεται συνειδητή όλο και περισσότερο η αξία της ιδικής μας γλώσσης και το μέγεθος της σημασίας της. Δεν είναι δυνατόν να μάθη κανείς μίαν ξένη γλώσσα, εάν δεν κατέχη την ιδικήν του. Όσον τώρα μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος διά την επιβίωσιν ενός λαού, τόσο εσωτερικωτέρα είναι η ανάγκη ο λαός αυτός να καλλιεργή την γλώσσαν του ακαταπαύστως, διότι αύτη είναι το όργανον της ελευθερίας του. Γλωσσική καλλιέργεια όμως χωρίς ιστορικήν μνήμην και συνείδησιν είναι πράγμα αδύνατον. Είμεθα λοιπόν υποχρεωμένοι να αφομοιώνωμεν συνεχώς την γλωσσικήν μας παράδοσιν κατά τρόπον γόνιμον και δυναμικόν, η δε γλωσσική παράδοσις ευρίσκεται μέσα εις τα κείμενα του πολιτισμού όλων των αιώνων. Αυτά ακριβώς πρέπει να κυκλοφορήσουν μεταξύ των Ελλήνων. Αν δι' όλους τους λαούς ισχύη – και ισχύει σήμερον κατά τρόπον αδυσώπητον – το «οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνον ζήσεται ἄνθρωπος», δι' ημάς, οι οποίοι είμεθα λαός με ιστορικήν μοίραν και ολιγάνθρωπος, ισχύει περισσότερο.